

Szabó Miklós (1940) régész, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, a Filozófiai és Történettudományok Osztály elnöke. Kutatási területe a klasszika-archaeologia és a kelták régészete. 1988-tól vezeti a bibractei magyar ásatásokat.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:  
*A kelták városai* (2005/4).

Szabó Dániel (1979) régész, az ELTE Régészettudományi Intézetének tudományos munkatársa. Kutatási területe a klasszika-archaeologia.

Timár Lőrinc (1974) régész, építész, az ELTE Régészettudományi Intézetének tudományos munkatársa. Kutatási területe az ókori építészet.

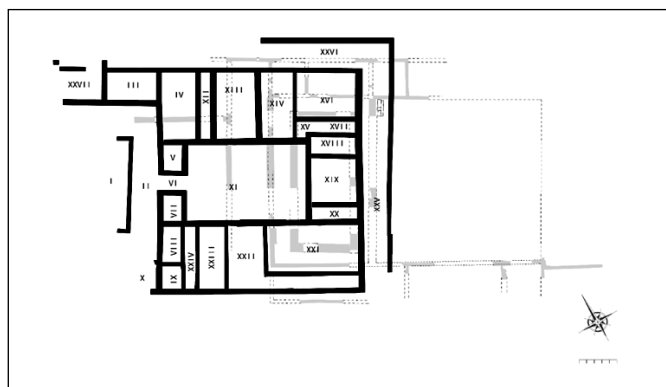
Az ELTE Régészeti Intézete Bibractében, a „kolostor legelőjén” (Pâturage du Couvent), 1988 óta folyó ásatásainak eredményeit e folyóirat hasábjain már korábban bemutattuk.<sup>1</sup> Az Augustus korára keltezett *domus*<sup>2</sup> építészeti előzményeinek vizsgálatát 2000-ben kezdtük meg az *atrium* (XI), illetve a XXI. számú helyiség alatt, két olyan zónában, amelyeket az ókor utáni, különböző természetű beavatkozások vagy csak kevésbé, vagy egyáltalán nem károsítottak. (1. kép) Az utóbbi helyiség *terrazzo*-padlója alatt felfedezett építési feltöltés korábbi struktúrát fedett be, amelyből *in situ* maradt fenn a masszív alépitményen (MS3) álló, fehér mészkőből faragott bázis az oszloptörzs töredékével (C1). Körülötte mikrogránitból készített, ívháromszög alakú oszlopelemek hevertek. Maga az oszloplábazat négyzetes talpaplából és két, árkolással (*trochilus*) elválasztott *torus*ból áll; közülük a felső valamivel keskenyebb (2. kép).

A következő évek ásatási kampányai során fokozatosan kibontakoztak egy, a ráépült *domus*tól alapvetően különböző alaprajzú épület kontúrjai. A 3. és 4. kép segít abban, hogy a kutatás fázisait nyomon kövessük. Az M15 és M6 jelzésű falak az objektum déli határfalára, illetve egy hozzá kapcsolódó szárnyépületre utaltak. Ennél fontosabb volt a déli alépitményhez (MS3) csatlakozó nyugati (MS4) és keleti (MS2) falazat felfedezése, az előbbin két (C2 és C3), az utóbbin egy (C4) világosan kirajzolódó oszloplábazati hellyel. Mindezek a támpontok lehetővé tették az oszlopok tengelytávolságának meghatározását, ami 2,5 méternek felel meg. Az északi *stylobatést* (MS 1) 2003-ban azonosítottuk, rajta egy oszlopbázis (C5) „lenyomatával”. A mind a négy oldalán belső oszlopsorral övezett, 24 × 14 méteres csarnok (A és B1-B4) alaprajza a nyugati (M1), a keleti (M5) és az északi (M10 és M11) határfalak feltárása után vált teljessé, s ez egyértelművé tette, hogy a római bazilikára jellemző szkémával számol-

## Köztársaságkori bazilika Bibractében

Szabó Miklós – Timár Lőrinc – Szabó Dániel\*

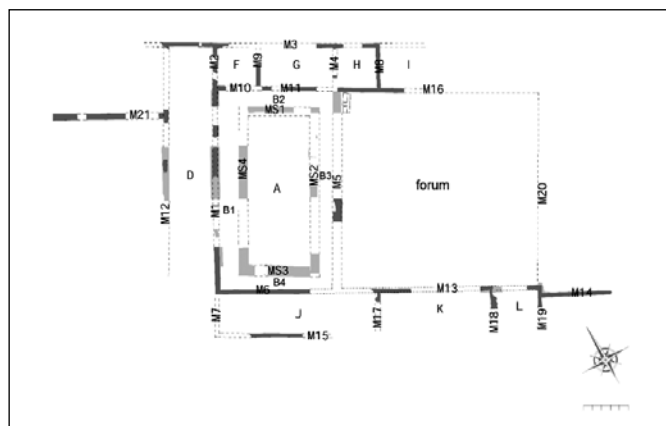
### 1. Az ásatás



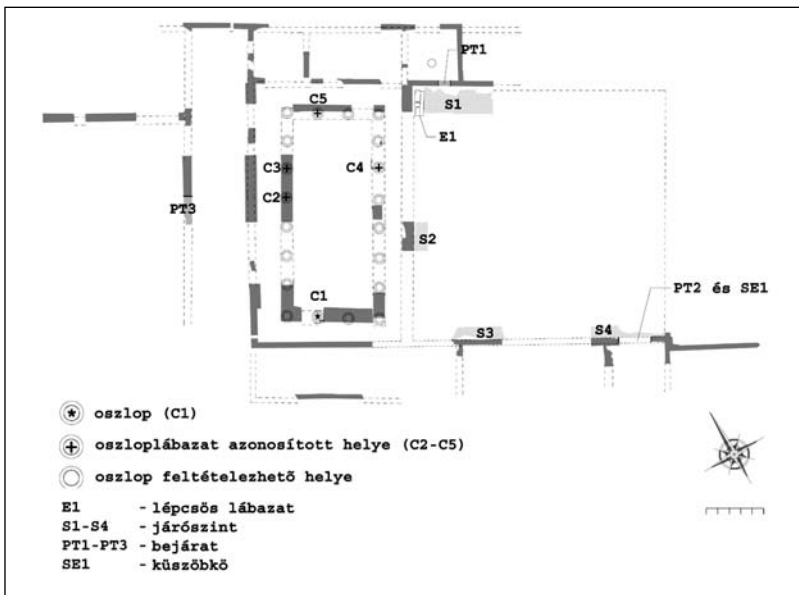
1. kép. A domus helyiségei



2. kép. A bazilika in situ oszlopmaradványa



3. kép. A bazilika és a forum falai és helyiségei



4. kép. A bazilika szerkezeti elemei



5. kép. Bibracte aquaeductusa (jobbra lent)

hatunk. A középső rész (*spatium medium* = A), amelyet 4 × 8 oszlop határol, 18 × 9 m méretű; az északi és a déli kolonnád a határfaltól kb. 1,8 m-re, a keleti és a nyugati pedig kb. 2 méterre van. Az objektumnak bazilikaként való értelmezését támasztotta alá a keleti falhoz (M5) csatlakozó lépcsős lábazat (E1) előkerülése.

A csarnok padlójátat meglehetősen rossz minőségű, világosbarna habarcsréteg képezte, amelynek alapozása mésszel kevert mészkőzúzalék volt. Az utóbbi arra utal, hogy a fehér mészkőből készült épületegységeket a helyszínen faragták ki.

A bazilikát három oldalról épületszárnyak vették körül. Nyugaton egy 4,9 m széles, hosszú terem (D) volt, külső falán (M12) bejárat (PT3). A 2006-ban felfedezett, az utóbbira merőleges nyugati fal (M21) azt jelzi, hogy ebben az irányban további építménnyel kell számolni.

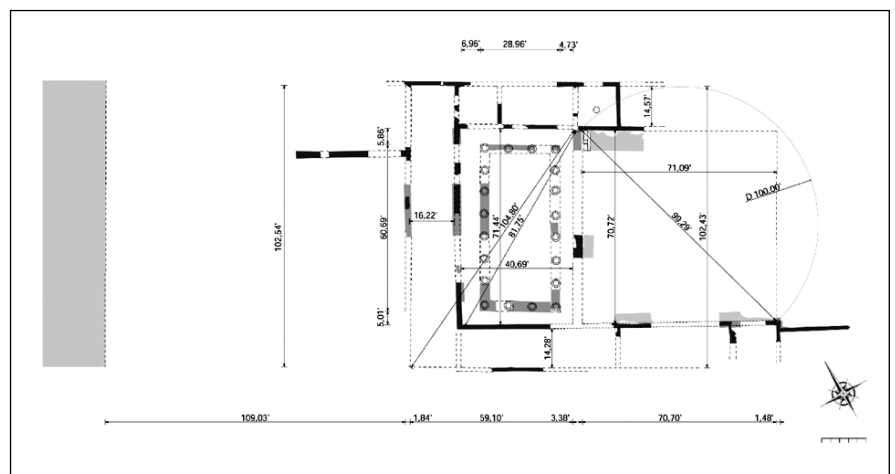
Északon három helyiség (F,G és H), délen egyelőre csak egy (J) határozható meg. Kérdés azonban, hogy mindkét oldalon szimmetrikus elrendezéssel kell-e számolni. Említést érdemel, hogy az északi helyiségekben vörös festésű vakolattörödékek kerültek napvilágra.

Az épületkomplexum különböző részein a beomlott tető maradványai feküdtek a padlón: *tegulák*, *imbrexek*, az ácsolat elszenesedett elemei vasszögekkel, továbbá a mennyezet vakolatának töredékei. Számos jel utal arra, hogy a bazilikát tűz pusztította el. A falak alapozásának szondázása azt a megfigyelést eredményezte, hogy az északi szárny (F, G és H) valamivel korábbi, mint maga a bazilika. Az utóbbi építése során azonban az előbbi tetőzetét felújították, s ennek nyomán kerülhettek *tegulák* és *imbrexek* a külső járószint alatti betöltésbe.

A kutatások kiterjesztése a bazilikától keletre eső zónára egy nagyjából négyzet alakú (21,4 × 21,5 m) tér felfedezését eredményezte, amelyet északon (H és I) és délen (K és L) több helyiségből álló épületszárny, keleten pedig fal (M19 és M20) határolt. A déli rész bejáratához (PT2) monumentális küszöbök (SE1: 2,5 × 0,6 m) tartozik. Magát a központi zónát gondosan kivitelezett agyag járószint (S1-S4) fedi. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a teret *forumként* definiáljuk.<sup>3</sup>

Ásatásaink során sikerült rábukkannunk a Bulliot által egyszer már felfedezett vízvezetékre.<sup>4</sup> (5. kép) Ezzel megoldódott Bibracte egyik aktuális topográfiai problémája, nevezetesen az *aquaeductus* lokalizálása. Másfelől az általunk kutatott területen (Pâtur du Couvent) a római típusú kőépítkezések relatív kronológiájára is fény derült: a vízvezeték tartozik a legrégebbi fázisba, majd ezt követi a bazilika, s végül a *domus* képviseli a legfiatalabb római konstrukciós periódust. Egyúttal az utóbbi építésének kezdete – Kr. e. 20 körül – *terminus ante quem* a bazilika felhagyását, esetleges elpusztulását illetően.<sup>5</sup>

A mély szondák egyúttal a római hódítást megelőző szinteket is elérték, amelyekre korábban Bibracte főútjának ásatásai során már rábukkantunk.<sup>6</sup>



6. kép. A bazilika és a *forum* méretadatai római lábban



7. kép. Korinthosi oszlopfő töredéke a *domus* északnyugati traktusából

## 2. A bazilika építészeti kialakítása

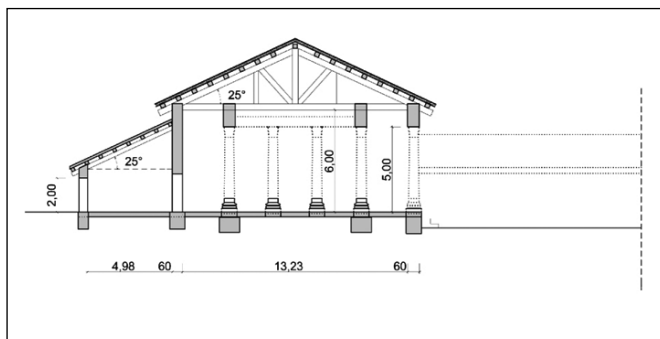
Az építészeti vizsgálat szemszögéből nézve a legnagyobb nehézségét az okozza, hogy a bazilika falait a *domus* építéskor a padlószinttől számított 30-50 cm magasságig visszabontották és habarcsréteggel fedték le, majd a területet bontási törmelékkel töltötték fel. A C1 jelzésű oszlopmaradványtól és a körülötte fekvő oszlopelemekről eltekintve a rekonstrukció során felhasználható építészeti tagozatok másodlagos helyzetben, a *domus*, illetve az *insulára* részben ráépült kolostor területén kerültek elő.

A bazilika méretei római lábban (1 p = 296 mm) a következők: belmérete 71 × 41 láb, a *spatium medium* 61 × 31 láb. A D helyiség nyugati falának távolsága Bibracte főútjától kb. 110 láb, míg a *forum* mérete 71 × 71 láb, átlója pedig kb. 100 láb, s ugyancsak kb. 100 láb a bazilika hosszúsága a szárnyépületekkel együtt. A *forum* középpontja köré szerkesztett 100 láb átmérőjű kör a tér négy sarkán kívül a K és az I helyiségek külső falát is érinti. Ez arra utal, hogy a tervezés, illetve a kitérés szerkesztőháló használatával történt (6. kép).

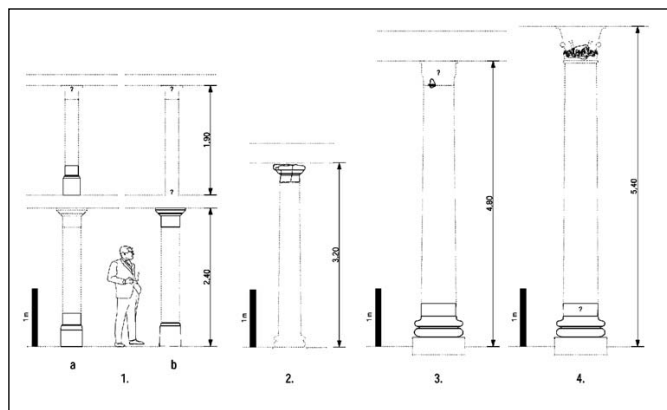
A rekonstrukció szempontjából lényeges az a munkahipotézis, miszerint a lépcsős lábazat (E1) végigfutott az épület keleti, azaz a *forumra* nyíló oldalán. Ebből ugyanis az következik, hogy a homlokzat oszlopos vagy pilléres kialakítású lehetett. Az *insula* területéről származó, másodlagosan felhasznált építészeti tagozatok igen nagy valószínűséggel ere-

detileg a bazilikához tartozhattak. Fehér mészkőből készültek a toszkán oszlopfőmaradványok, az eredetileg ugyancsak toszkán oszlopot díszítő asztragalosz-töredékek, továbbá egy korinthuszi oszlopfő alsó része. (7. kép). Ez utóbbi az akanthusz-levél formája alapján Augustus koránál korábbra keltezhető.<sup>7</sup> Lényegében ugyanez mondható el az *in situ* előkerült oszlopbázisról, bár ennek párhuzamai a Kr. e. 1. század utolsó évtizedeiben is előfordulnak.<sup>8</sup> (2. kép) A pillérbázisok és fejezetek anyaga rózsaszínű mikrogránit, akárcsak a fentebb említett oszlopelemeké. Ezek profilja annyira leegyszerűsített, hogy önmagukban időrendi támpontot nem nyújtanak. A méreteket tekintve négyféle pillér- és oszloptörzsszel számolhatunk; a korinthuszi oszlopok magassága azonos átmérő mellett nagyobb lehetett, mint a toszkán oszlopoké. A 8. kép mutatja a különböző variánsokat, s egyúttal azt a lehetőséget is, hogy a kétszintes pillérrendszer és az oszlopok közös térben vagy homlokzaton hogyan szerepelhettek együtt.

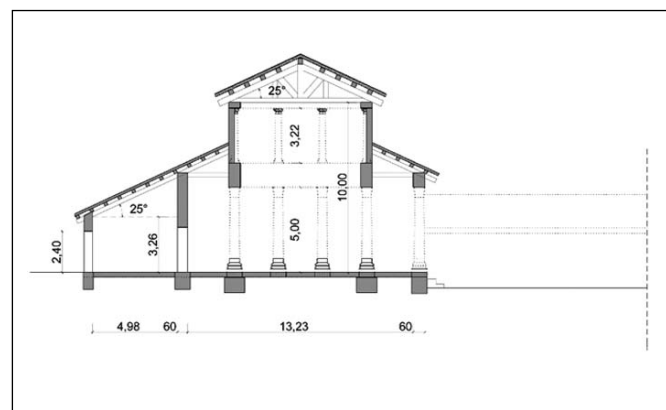
A feltárt épületmaradványok állapota és a döntő többségükben nem eredeti helyzetükben fennmaradt építészeti tagozatok alapján a bazilika rekonstrukciója komoly nehézségekbe ütközik. Semmiféle támpontunk sincs például a különböző oszloptípusok (toszkán, illetve korinthuszi) elhelyezésére vonatkozóan. Jelenlegi ismereteink szerint a *forumra* néző keleti homlokzaton egyaránt állhattak félpillér-bázisok vagy oszlopok: az M5 jelzésű alapozás mindkét megoldást lehetővé teszi anélkül, hogy képesek lennének e kérdésben egyértelműen dönteni. Minthogy az ásatás során több olyan faragott kő került elő, amely boltövhöz tartozott, elvben az sem zárható ki, hogy a homlokzat árkádos kialakítású volt.



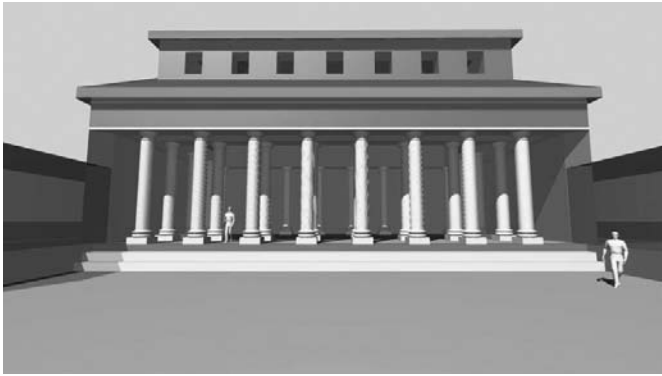
9. kép. A bazilika metszete: egyszintes oszloprend a felmenő falak minimális méretei mellett



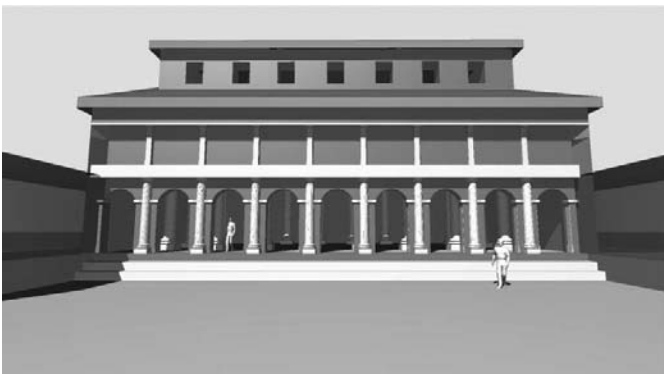
8. kép. A bazilika oszlopainak és pilléreinek rekonstrukciós vázlata



10. kép. A bazilika metszete: kétszintes oszloprend kiemelt nyeregtetővel



11. kép. A bazilika keleti homlokzatának rekonstrukciója (1. változat)



12. kép. A bazilika keleti homlokzatának rekonstrukciója (2. változat)

Az épület tömegének rekonstruálására a leginkább alkalmazható módszer a falak egymáshoz viszonyított magasságának meghatározása és a tetőidomok felszerkesztése. A 9. ábrán a bazilika Ny–K irányú keresztmetszete látható a felmenő falak legkisebb magasságát alapul véve. Ebben az esetben a keleti homlokzat kb. 6 m magas lehetett, és a 8. kép 3. és 4. oszlopvariánsai rendelhetőek hozzá. A másik lehetőség, hogy feltételezzük, a homlokzaton kétszintes oszloprend volt (10. kép), a bazilikatér fölött pedig kiemelt nyeregtető. Ekkor a minimális értéknél magasabb belmagasságú nyugati D helyiség fedése egyesítve van a szomszédos *ambulatorium* tetőzetével. A felső szint féloszlopai vékonyabb fallal kombinálva az alsó oszlopok számára elfogadható terhelést jelentettek.

Ebből következően a *forum* felőli homlokzatnak is két rekonstrukciós lehetősége van, ahogy ezt a 11. és a 12. kép mutatja. A második mellett szól, hogy ebben az esetben a mikroránit félpillérek is elhelyezhetők a homlokzaton, köztük boltövekkel.<sup>9</sup> (12. kép)

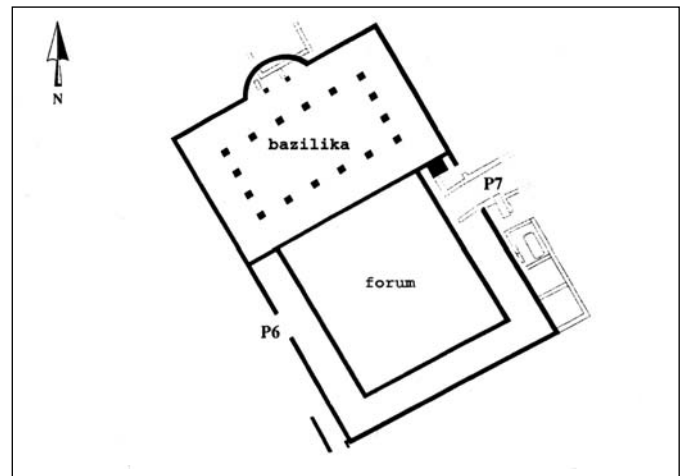
### 3. Keltezés

Az épület keltezéséhez a *domus atriuma* alatt végzett ásatás megfelelő mennyiségű és statisztikailag is értékelhető leletanyagot hozott napvilágra. Ebben a zónában ugyanis a bazilika-komplexum D helyiségének padlója épen megmaradt. Fémek híján a keltezés támpontja a 962 kerámiatöredék, amely négy alapkategóriába sorolható be: mediterrán tradíciójú importkerámia, korongolt finomkerámia, korongolt házikerámia és korongolatlan házikerámia. Ezek vizsgálata során szembevetű a jellegzetesen Augustus-kori típusok hiánya, mint a *terra sigillatáé*, a vékonyfalú ACO-poharé, a pompeji típusú

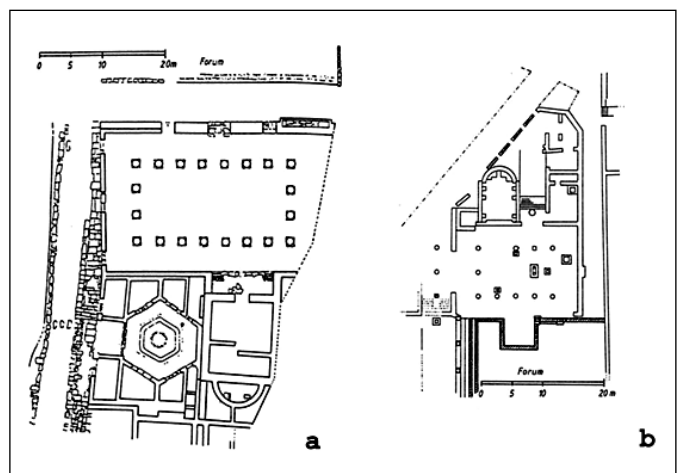
tálé és a kanellúras, „függő” peremű kancsóé. Ez a tény már önmagában is az Augustus uralkodása előtti időszak kerámiaművességére utal. A *presigillata* és a *mortarium* jelenléte az együttesben ezt nemcsak megerősíti, hanem ezen túlmenően a Kr. e. 50 és 30 közötti keltezés mellett szól. A bazilika ÉK-i sarkában, a beomlott tetőszerkezet és a padló közötti pusztulási rétegből előkerült *presigillata*-töredék is mindenképpen az Augustus-kor előtt készült.<sup>10</sup> Mindezek alapján, figyelembe véve a fentebb említett kronológiai támpontokat, a bibractei bazilika a késő köztársaságkor alkotásai közé sorolható.

### 4. Értékelés

Hogy mennyire váratlan, mondhatni paradox helyzetet teremtett egy *forum* és egy bazilika felfedezése egy közép-galliai kelta oppidumban, jól érzékelteti az 1997 és 2002 közötti hat év bibractei ásatásait bemutató tanulmány egyik mondata: „Nehéz elképzelni, hogy hol lehetett volna a leelőhelyen egy itáliai mintát követő *forum*.”<sup>11</sup> Márpedig semmi kétség, hogy a magyar ásatás késő köztársaságkori bazilikát tárt fel, belső *peristylummal* és perifériális *ambulatoriummal*, amely a kis, négyszögletes *forummal* építészeti egységet alkot: a teret határoló északi (H,I) és déli (K,L) *porticus* falai egybeépültek a bazilika szárnyépületeivel (F,G, ill. J).



13. kép. Laudun: bazilika és *forum*



14. kép. Bazilika és *forum*: a) Saepinum; b) Lucus Feroniae

A bibractei együttes kitűnő párhuzama a lauduni (oppidum du Camp de César) *forum* és bazilika; az utóbbinak azonban nincsenek toldaléképületei (13. kép).<sup>12</sup> Ezzel szemben a Mont Beuvray-i ásatás jelenleg nyitva hagyja azt a kérdést, hogy a bazilika nyugati oldalán volt-e *apsis* vagy *exedra*. (Az M21-es fal rendeltetését további kutatások tisztázhatják.) A lauduni együttes a Iulius-Claudius-dinasztia idején épült, s a kora császárkorra (valószínűleg az Augustus-korra) keltezhető a bibractei bazilika itáliai párhuzamai Saepinumban és Lucus Feroniae-ban (14. kép). A két utóbbi emlék abba a csoportba tartozik, amely a régebbi típusok továbbfejlődését szemlélteti, beleértve ebbe a Vitruvius-féle fanói bazilikát is.<sup>13</sup>

A bibractei bazilika szükségszerűen *pre-vitruvius*nak határozható meg. Belső elrendezése a 4 × 8 oszloppal olyan itáliai modell közép-galliai átvételét valószínűsíti, amely a vitruviusi típus organikus előzményének tekinthető.

A Mont Beuvray-i lelet különleges jelentőségét a római építészet egyik legjobb ismerőjének, P. Grosnak 2002-ben publikált megállapítása tükrözi, amely szerint a nyugati provinciákban Augustus koránál korábbi bazilika nem ismert. Tegyük hozzá, hogy ez a vélemény a bazilikaként meghatározott kéthajós *porticus*okra („kéthajós bazilika”) is vonatkozik. Az utóbbi, átmeneti típus, amely jól mutatja a kezdeti szerves kapcsolatot a *porticus* és a bazilika között, Glanumban Kr. e. 30 és 20 között épült, majd az Augustus-kor végén „normális” bazilika váltotta fel.<sup>14</sup>

## Jegyzetek

\* Az építészeti rekonstrukció Timár Lőrinc, a kerámiafeldolgozás Szabó Dániel munkája.

1 Szabó Miklós, „Gall város a Mont Beuvray-n”: *Ókor* 2004/1, 54–57.

2 Timár L. – Szabó M. – Czajlik Z., „La domus du dernier état de l’îlot des Grandes Forges”: *Études sur Bibracte* 1., Glux-en-Glenne, 2006, 13–46.

3 A feltárásról 2000 óta évente részletes jelentés látott napvilágot a Bibractei európai régészeti bázis folyóiratában: *Rapport annuel d’activité scientifique du Centre archéologique européen du Mont Beuvray*, Glux-en-Glenne. Rövid áttekintés az eredményekről: Guichard, V. (szerk.), „Un aperçu des acquis récents des recherches sur l’oppidum de Bibracte (1997–2002)”: *Revue Archéologique de l’Est* 52 (2003) 45–90., elsősorban 65–67., fig. 14. Vö. Goudineau, C.: Desbat, A. (szerk.), *Lugdunum. Naissance d’une capitale*, Lyon, 2005, 180.

4 Bulliot, J.-G., *Fouilles du Mont Beuvray de 1867 à 1895*. Tome 1, Autun, 1899, 479. skk.

5 Timár L. – Szabó M. – Czajlik Z., „La domus du dernier état...”, 44.

6 Vö. Szabó M., „Gall város a Mont Beuvray-n”, 55–56.

7 Roth–Congès, A., „L’acanthé dans le décor architectonique protoaugustéen en Provence”: *Revue archéologique de Narbonnaise* 16 (1983) 103–134.

8 Goudineau, C., *Les fouilles de la maison au Dauphin* (XXXVIIe supplément à Gallia), Párizs, 1979, 103–114; Tardy, D., *Le décor architectonique de Saintes antique. Les chapiteaux et les bases*, *Aquitania* suppl. 5, 1989, 154–155.

Visszatérve a Mont Beuvray-re, a bazilika és a *forum* felfedezése Közép-Galliában a mediterrán építészeti technikák és típusok korai, a Kr. e. 1. század közepére keltezhető megjelenéséről tanúskodik. Topográfiai szempontból mindez úgy értelmezhető, hogy a Pâtur du Couvent volt az oppidum egykori központja. Erre korábban az e folyóirat hasábjain 2004-ben bemutatott monumentális kőmedence alapján lehetett következtetni.

Bazilika és *forum* „telepítése” a kelta oppidumba a haeduus főváros és hatalmi központ végét jelzi, illetőleg átszervezését az új politikai rendszer és adminisztráció igényei szerint. Dél-Galliában a Kr. e. 40-es évek végén az oppidumok, mint például Laudun, Ambrussum, Gaujac stb. és a „benszülött” városok, mint Glanum és Ruscino a latin jog érvényesülésének folyamánként építettek középületeket, közteret vagy éppen *forumot* bazilikával.<sup>15</sup> De említést érdemel a noricumai Magdalensberg esete is, ahol Róma e fontos kézművességi központ életébe köz- és kultuszépületek, köztük egy bazilika emelésével avatkozott be. Majd Kr. u. 41–48 körül az új székhely, Virunum váltotta fel a kelták városát.<sup>16</sup>

Bibracte és Magdalensberg összehasonlítása fontos tanulsággal szolgál. A bibractei bazilika fölé, amelyet felépülése után nem sok idővel tűzvész pusztított el, magánépületet, fényűző lakóházat emeltek, amelynek azonban valószínűleg sohasem volt lakója. A magyarázat egyszerű: a haeduusok fővárosát Augustodonumba (Autun) telepítették át, s emiatt először a bazilika, majd később a *domus* is feleslegessé vált.

9 A rekonstrukcióhoz a bibractei bazilika itáliai és galliai párhuzamai értékes támpontokat nyújtanak. Lásd pl. Glanum: Gros, P. – Varène, M., „Le forum et la basilique de Glanum: problèmes de chronologie et de restitution”: *Gallia* 42 (1984) 21–52., elsősorban 44–50., fig. 13.; Ardea: Nünnerich-Asmus, A., *Basilica und Porticus*, Köln, 1994, 162–163., Abb. 87–89.; Ruscino: Gros, P., *L’architecture romaine I: Les monuments publics*, Párizs, 2002, 221., fig. 263.

10 A kerámiaanyag vizsgálatáról részletesen: Szabó D., „A bibractei bazilika keltezésének kérdéséhez”: *Archaeologiai Értesítő* 131 (2006) 179–191.

11 Guichard, V. (szerk.), „Un aperçu des acquis...”, 86.

12 Provost, M. et alii, *Le Gard* (Carte archéologique de la Gaule 30/3.), Párizs, 1999, 409–412., fig. 442–443.

13 Nünnerich-Asmus, A., *Basilica und Porticus*, 175–176., Kat. 16: Lucus Feroniae; 206–209., Kat. 30: Saepinum. Vö. Gros, P., *L’architecture romaine I*, 244.; Balty, J.-C., „Le centre civique des villes romaines et ses espaces politiques et administratifs”: *XIV Congreso Internacional de Arqueología Clásica*, Tarragona, 1993, 93–94.

14 Gros, P., *L’architecture romaine I*, 248–250.; vö. Gros, P. – Varène, M., „Le forum et la basilique de Glanum...”.

15 Feugère, M. et alii, „Signes de la romanisation”: *Revue archéologique de Narbonnaise* 31 (1998) 326–327.

16 Balty, J.-C., „Le centre monumental du Magdalensberg et le forum de Virunum; de l’habitat indigène au municpe romain”: *Lebendige Altertumswissenschaft* (Festgabe zur Vollendung des 70. Lebensjahres von Hermann Vetters), Bécs, 1985, 192–195.